

5. "Οτι τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμικὸν οὐκ εἰσὶ τῆς νοεράς ἐφέσεως μέρη, ἥτις λέγεται θέλησις. Ἡ μὲν γὰρ θέλησις εἰς τὸν κοινὸν τοῦ ἀγαθοῦ λόγον ἀφορᾷ, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δυνατὸν ἐν αὐτῇ νοερᾷ οὔσῃ διαφόρους εἶναι δυνάμεις ἐπιθυμητικάς· τῆς δὲ αἰσθητικῆς ἐφέσεως κατὰ διαφόρους λόγους τῶν μερικῶν ἀντιλαμβανομένης διὰ τὸ τὴν αἰσθησιν τῶν μερικῶν εἶναι, οὐ τοῦ καθόλου, τὸ μὲν ἐπιθυμητικὸν ἀφορᾷ εἰς ἴδιον τοῦ ἀγαθοῦ λόγον καθὸ ἐστὶν ἡδὺ κατ' αἰσθησιν καὶ οἰκεῖον τῇ φύσει· τὸ δὲ αὐθυμικὸν ἀφορᾷ εἰς ἴδιον λόγον τοῦ ἀγαθοῦ, καθὸ ἐστὶν ἀπωθητικὸν καὶ πολέμιον τοῦ βλαβῆν ἐπάγοντος.

10

LXXXIII. — Περὶ αὐτεξουσίου.

1. "Οτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ αὐτεξούσιον. Ἄλλως γὰρ μάτην ἂν ἦσαν αἱ συμβουλαὶ καὶ αἱ ἐντολαὶ καὶ τὰ κωλύματα. Καὶ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ λέγεται· „Ὁ Θεὸς ἐν ἀρχῇ κατέστησε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ“, τουτέστιν ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ αὐτοπροαιρέτου, 15 φησὶν ὁ ἐξηγητής.

Ἰστέον γὰρ ὅτι τινὰ μὲν χωρὶς κρίσεως ἐνεργοῦσιν, ὡς ὁ λίθος κινεῖται κάτω, καὶ τὰ γνώσεως ἐστερημένα πάντα· τινὰ δὲ κρίσει, ἀλλ' οὐκ αὐτεξουσίῳ καὶ ἐλευθέρῳ· οὐ γὰρ μετὰ ψήφου, ἀλλ' ἐκ φυσικοῦ τινος ἐνδοθεν οἶον παροτρύνοντος, ὡς τὰ ἄλογα. Ὁ δ' ἄνθρωπος ἐνεργεῖ κρίσει διὰ τῆς 20 γνωστικῆς δυνάμεως, καὶ διότι ἡ κρίσις αὕτη οὐκ ἐκ φυσικοῦ τινός ἐστι θεσμοῦ ἐν τῷ μερικῷ πρακτῷ, ἀλλ' ἐξ ἐπεισαγωγῆς τινος τοῦ λόγου, διὰ τοῦτο αὐτεξουσίως ἐνεργεῖ, δυνάμενος εἰς διάφορα φέρεσθαι, καὶ οὐ πρὸς ἓν τι ὠρισμένον. Οὐ μόντοι διὰ τοῦτο πρώτη αἰτία τῶν τοιούτων τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργειῶν τὸ ἐλεύθερον, ἀλλ' ὁ Θεός, ὁ κινῶν καὶ τὰς φυσικάς 25 καὶ ἐκουσίους αἰτίας. Εἰ δὲ καὶ αἱ αἰρέσεις ἐφ' ἡμῶν εἰσιν, ὑποκειμένης μόντοι τῆς θείας βοηθείας, ἀλλ' ἡ ἀποπλήρωσις τῶν αἰρέσεων ἐκόντος ἄκοντος δύναται κωλυθῆναι ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας.

2. "Οτι τὸ αὐτεξούσιον δυνάμις ἐστίν. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὑποκείμενον ἕξεως εἰ μὴ ἡ δύναμις· τὸ δ' αὐτεξούσιον ὑποκείμενόν ἐστι τῆς χάριτος, 30 ἧς βοηθούσης, αἰρεῖται τὸ ἀγαθόν.

3. "Οτι δυνάμις ἐστὶν ἐπιθυμητικὴ, οὐ γνωστικὴ· αἵρεσις γὰρ ἐστίν, f. 257 πρὸς ἣν συντελεῖ μὲν ἡ γνωστικὴ δύναμις τῷ βουλευσασθαι καὶ κρίναι τί δεῖ τοῦ ἐτέρου προτιμῆσαι· συντελεῖ δὲ ἡ ἕφεσις τῷ ἐφίεσθαι προσδέξασθαι τὸ διὰ τῆς βουλῆς κριθέν. Ἄλλὰ μᾶλλον ἐστὶν ἐπιθυμητικὴ ἢ 35 γνωστικὴ· ἴδιον γὰρ ἀντικείμενον τοῦ λόγου τῆς αἰρέσεως ἐστὶ τὸ πρὸς τὸ τέλος· τοῦτο δὲ ἡ τοιοῦτον ἀγαθοῦ λόγον ἔχει διὰ τὸ εἶναι χρήσιμον. "Οθεν ἐπεὶ τὸ ἀγαθὸν ἢ τοιοῦτον τῆς ἐφέσεως ἀντικείμενον, ἔπεται καὶ

τὴν αἵρεσιν κυρίως ἐνέργειαν εἶναι τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως, καὶ οὕτω τὸ αὐτεξούσιον ἐπιθυμητικὴ ἐστὶ δύναμις.

4. Ὅτι τὸ αὐτεξούσιον οὐκ ἐστὶν ἄλλη δύναμις παρὰ τὴν θέλησιν, ὡσπερ οὐδὲ ὁ νοῦς ἄλλη δύναμις παρὰ τὸν λόγον, ὡς προεῖρηται. Ὡς γὰρ ὁ νοῦς τῶν ἀρχῶν ἐστὶ καὶ ὁ λόγος τῶν συμπερασμάτων, ἅπερ ἐκ τῶν ἀρχῶν συλλογιζόμεθα, οὕτως ἡ θέλησίς ἐστὶ τοῦ τέλους, ἡ δὲ αἵρεσις, τῶν πρὸς τὸ τέλος. Ἀλλὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἐδείχθη τὸ νοεῖν καὶ τὸ συλλογίζεσθαι, ὡς τῆς αὐτῆς δυνάμεως τὸ ἡρεμεῖν καὶ κινεῖσθαι· καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἄρα ὁμοίως· ἀνάλογον γὰρ εἶναι ἀνάγκη τὰς τῆς ἐφέσεως δυνάμεις ταῖς ἀντιληπτικαῖς, ὡς προεῖρηται.

LXXXIV. — Περὶ τῆς γνώσεως τῆς ψυχῆς, ὅσον πρὸς τὰ σωματικά.

1. Ὅτι διὰ τοῦ νοῦ γινώσκει τὰ σώματα ἢ ψυχὴ. Ἡ ἐπιστήμη γὰρ ἐν τῷ νῷ ἐστὶν, καὶ εἰ μὴ ἐγίνωσκεν ὁ νοῦς τὰ σώματα, οὐκ ἂν ἦν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη περὶ τὸ κινητὸν σῶμα συνισταμένη.

Ἰστέον, ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι φυσικοί, διὰ τὸ μηδὲν εἶναι ὑπολαβεῖν παρὰ τὰ σώματα, ἃ ἐν διηνεκεῖ ῥύσει εἰσίν, ἐνόμιζον μηδὲν βέβαιον ἡμᾶς ἔχειν εἰδέναι περὶ τῆς ἐν τοῖς οὐσιν ἀληθείας· φθάνειν γὰρ τὸ πρᾶγμα ἀπορρέον πρὶν ἂν τι τὴν διάνοιαν περὶ αὐτοῦ κρίναι, ὡς Ἡράκλειτος ἔλεγεν, ὡς ἀδύνατον δις τοῦ ἐν τῷ ποταμῷ ὕδατος ἀψασθαι.

Πλάτων δέ, ἵνα ἀπεναντίας ἐκείνοις δυνηθῇ σῶσαι τὸ βέβαιον τῆς ἐν ἡμῖν δόξης περὶ τῆς ἐκάστων ἀληθείας, ὑπέθετο τὰς ἰδέας, ἀύλους οὐσίας καὶ ἀκινήτους, ὧν τῇ μετοχῇ τὰ μερικὰ ταῦτα καὶ αἰσθητὰ τόδε τι εἶναι καὶ λέγεσθαι· δι' ἐκείνων οὖν καὶ νοεῖν ταῦτα τὴν ψυχὴν, πρὸς ἐκεῖνα τῶν ὀρισμῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ πάσης ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἀναφερομένων. Τοῦτο δὲ ψεῦδος. Πρῶτον μὲν γὰρ ἀνηρεῖτο ἂν ἐκ τῶν ἐπιστημῶν ἢ γνῶσις τῆς κινήσεως καὶ τῆς ὕλης, ἅπερ ἐστὶν ἴδιον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἢ ἐκ τῶν κινούντων καὶ ὕλικῶν αἰτίων ἀπόδειξις. Ἐπειτα, καὶ γελοῖον δοκεῖ, ὅταν τὴν περὶ τῶν ἐκδηλοτέρων γνῶσιν ζητοῦντες, ἀλλὰ παράγωμεν εἰς μέσον ἀδηλότερα καὶ ἅπερ οὐσίαν τούτων εἶναι ἀδύνατον· διαφέρουσι γὰρ ἐκεῖνα τούτων κατὰ τὸ εἶναι· καὶ γνωσθεισῶν γὰρ ἐκείνων, οὐ διὰ τοῦτο καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν δυναίμεθα ἂν κρίνειν. Ἠπάτηται δὲ ἐκ τοῦ νομίσαι μὲν καλῶς τὴν γνῶσιν δι' ὁμοιότητος γίνεσθαι, τὸ δὲ εἶδος τοῦ γνωστοῦ μὴ συνιδεῖν ὡς δύναται εἶναι ἐν τῷ γινώσκοντι κατὰ τὸν τοῦ γινώσκοντος τρόπον, ἀύλως δηλαδὴ καὶ ἀκινήτως, ἃ τῷ καθόλου προσήκει· καὶ διὰ τοῦτο ὑπέλαβε δεῖν τὰ νοούμενα ἐν ἑαυτοῖς ὑφεστάναι οὕτως, ἵνα δυνηθῇ τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ ἐγγενέσθαι τις ἐπιστήμη

περὶ αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν, πάντων τῶν αὐτοῖς ἐξωμοιωμένων. Τὸ δ' ἀληθές οὕτως ἔχει, ὅτι τὸ εἶδος δύναται διαφόρως ἐν διαφόροις εὐρίσκεισθαι, ὡς ἐν αὐτοῖς γὰρ τοῖς αἰσθητοῖς διαφόρως εὐρίσκειται, ὅσον ἢ λευκότης ἢ αὐτὴ, ἐν ἄλλῳ μὲν ἐπιτεταμένη, ἐν ἄλλῳ δὲ ἀνειμένη· καὶ ἄλλοθι μὲν, μετὰ γλυκύτητος, ἄλλοθι δὲ ἀνευ αὐτῆς, καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ εἶδος ἄλλως μὲν ἐν τῷ αἰσθητῷ, ἄλλως δὲ ἐν τῇ αἰσθήσει τῇ δεχομένῃ αὐτὸ ὕλης χωρὶς καὶ πνευματικῶς, ὡς ἔστιν ἐν ὀφθαλμῷ τὸ χρῶμα τοῦ χρυσοῦ χωρὶς τοῦ χρυσοῦ. Ὅμοίως οὖν καὶ ὁ νοῦς τὰ ἐνυλα εἶδη δέχεται κατὰ τὸν ἑαυτοῦ τρόπον, ἀϋλως καὶ ἀκινήτως· ἔστι γὰρ ἕκαστον ἐν τῷ δεχομένῳ κατὰ τὸν τοῦ δεχομένου τρόπον, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἦν ἀναγκαῖον ἰδέας καινοτομεῖν, τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ νοῦ δυναμένης γινώσκειν τὰ σώματα γνῶσει ἀϋλῳ καὶ καθόλου καὶ ἀναγκαίᾳ.

2. Ὅτι ἡ ψυχὴ οὐ γινώσκει τὰ σώματα διὰ τῆς ἰδίας οὐσίας. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ Θεοῦ, τὸ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἀντιληπτικὴν εἶναι τῶν ὄντων ἀϋλως πάντων, καθόσον τὰ ἀποτελέσματα δυνάμει προὔφραστήκασιν ἐν τῇ αἰτίᾳ, καὶ ὁ Θεὸς κοινὴ καὶ πρώτη πάντων ἐστὶν αἰτία.

3. Ὅτι οὐδὲ διὰ φύσει ἐνόητων εἰδῶν ταῦτα γινώσκει. Ἔστι γὰρ ὁ νοῦς, κατὰ τὸν Φιλόσοφον, ὡσπερ γραμματεῖον ἐξαληλειμμένον, ἐν ᾧ μηδὲν γέγραπται φύσει, δυνάμει δὲ ἔχον πρὸς τὴν ὑποδοχὴν τῶν εἰδῶν, δι' ὧν ἐνεργεῖα νοῶν καὶ ἐπιστάμενος γίνεται. Τὸ δὲ τὸν νοῦν φύσει πεπληρωμένον τῶν νοητῶν εἰδῶν διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα ἐνότητα, κωλύεσθαι εἰς ἐνέργειαν προϊέναι, ὃ Πλάτων ὑπέθετο, οὐδὲν ἐστίν. Εἰ γὰρ εἶχεν ὁ νοῦς φυσικὴν γνῶσιν πάντων, ἀδύνατον ἦν τοσαύτην τῆς φυσικῆς γνῶσεως ταύτης λήθην παθεῖν, ὡστ' ἀγνοεῖν ἑαυτὴν ἔχουσαν τὴν ἐπιστήμην· οὐδεὶς γὰρ ἂν φύσει γινώσκει, τούτων ἐπιλανθάνεται, ὡσπερ ὅτι πᾶν ὄλον τοῦ μέρους μείζον ἐστίν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀτοπώτερον δὲ ἔτι, εἰ ὑποκέοιτο φυσικὸν εἶναι τῇ ψυχῇ τὸ ἐνοῦσθαι σώματι· ἀδύνατον γὰρ φυσικὴν τινα ἐνέργειαν κωλύεσθαι ὑπὸ τοῦ κατὰ φύσιν προσόντος τινί. Δηλον δὲ καὶ ὅτι, φθαρείσης τινὸς αἰσθήσεως, φθείρεται ἢ γνῶσις τῶν ἐκείνη γινωσκομένων, ὡσπερ ὁ τυφλὸς γεννηθεὶς οὐκ οἶδέ τι περὶ χρωμάτων, ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ τῇ νοεῖ ψυχῇ φύσει ἦσαν οἱ τῶν νοητῶν πάντων ἐγκείμενοι λόγοι.

4. Ὅτι ἐκ τῶν εἰρημένων δηλόν ἐστίν, ὅτι οὐδὲ ἐπιρρεῖ τῇ ψυχῇ ἀπὸ τινων χωριστῶν εἰδῶν τὰ εἶδη δι' ὧν νοεῖ καὶ ἐπίσταται. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν, οὐκ ἂν ἐδεῖτο ἡ ψυχὴ σώματος πρὸς τὸ νοεῖν· ὄθεν μάτην ἂν τῷ σώματι ἦνωτο. Ἀλλὰ τοῦτ' ἐστίν ἀληθές, ὅτι τὰ νοητὰ εἶδη, ὧν μετέχει ὁ ἡμέτερος νοῦς, ἀνάγονται ὡσπερ εἰς πρώτην αἰτίαν εἰς ἀρχὴν τινα τῇ ἑαυτῆς φύσει νοητῇ, τουτέστιν εἰς τὸν Θεόν· ἀλλ' ἐξ ἐκείνης τῆς ἀρχῆς προϊάσι μεσιτευόντων τῶν εἰδῶν ἐκ τῶν αἰσθητῶν καὶ ὕλικῶν, ἐξ ὧν τὴν ἐπιστήμην συνάγομεν.

5 β. Ὅτι ἐν αἰδέσις λόγοις γινώσκει τὰ ὑλικά ἢ νοερά ψυχῇ, ἀλλὰ δεῖ πρὸς ἀκρίβειαν διαιρεῖν. Διχῶς γὰρ ἄλλο τι ἐν ἄλλῳ γινώσκεται· ἢ ὡς ἐν τῷ ἀντικειμένῳ τῆς γνώσεως, ὡσπερ ὅταν τις ἐν κατόπτρῳ βλέπῃ ταῦτα ὧν αἱ εἰκόνες ἀναθρόσκουσιν ἐν αὐτῷ, καὶ οὕτως ἐν τῇ καταστάσει τῆς
 10 παρούσης ζωῆς ἀδύνατον ἐν τοῖς αἰδέσις λόγοις ὄραν πάντα τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἀλλ' ἐν τῇ μακαριότητι μόνον, ὅπου οἱ μακάριοι, τὸν Θεὸν ὁρῶντες, ἐν αὐτῷ καὶ πάντα ὁρῶσιν, ἢ ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς γνώσεως, ὡσπερ εἰ λέγοιμεν ἐν τῷ ἡλίῳ ὄρασθαι τὰ διὰ τοῦ ἡλίου ὁρώμενα. Οὕτω δὲ ἀνάγκη λέγειν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐν τοῖς αἰδέσις λόγοις πάντα γινώσ-
 15 κειν, ὧν τῇ μετοχῇ πάντα γινώσκομεν· αὐτὸ γὰρ τὸ ἐν ἡμῖν νοερὸν φῶς μεθεκτὴ τίς ἐστιν ὁμοιότης τοῦ ἀκτίστου φωτός, ἐν ᾧ περιέχονται οἱ αἰδέσις λόγοι, ὡς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, λέγεται· „Πολλοὶ λέγουσι· τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ;“ εἶτα ἀποκρίνεται πρὸς τὸ ζήτημα· „Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε“, ὡς ἂν τῇ τοῦ θείου φωτός σημειώσει πάντων
 f. 258 ὅ ἐν ἡμῖν δεικνυμένων. Ἐπεὶ μέντοι παρὰ τὸ ἐν ἡμῖν νοερὸν φῶς | ζητοῦνται τὰ ἐκ τῶν πραγμάτων λαμβανόμενα νοητὰ εἶδη πρὸς τὸ λαβεῖν τὴν τῶν ὑλικῶν γνῶσιν, τούτου χάριν οὐ διὰ μόνης τῆς μετοχῆς τῶν αἰδέσις λόγων τὴν περὶ τῶν ὑλικῶν ἔχομεν εἶδησιν, εἰ καὶ ταῖς ἀγίαις καὶ καθαρθείσαις ἐνταῦθα ψυχαῖς ἀρκεῖ ἢ τῶν αἰδέσις λόγων μέθεξις ἐκ τοῦ θείου φωτός
 20 πρὸς τὴν τοῦ ἀληθοῦς περὶ πάντων εἶδησιν.

6. Ὅτι ἡ νοερά γνῶσις ἐκ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων λαμβάνεται, ὡς δείκνυσιν Ἀριστοτέλης ἐν πρώτῳ τῶν μετὰ τὰ φυσικά, καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν ὑστέρων ἀναλυτικῶν. Ἄλλως τε ἐπεὶ, ὡς προαποδέδεικται, ὁ ἐνεργεῖα νοῦς ποιεῖ τὰ ἐκ τῶν αἰσθητῶν λαμβανόμενα φαντάσματα ἐνεργεῖα νοητὰ
 25 κατὰ ἀφαίρεσιν τινα, διὰ μὲν τὰ φαντάσματα ἢ νοερά ἐνεργεῖα τὴν αἰσθησιν ἔχει αἷτιον· ἐπεὶ δὲ τὰ φαντάσματα οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τὸ τὸν δυνάμει νοῦν μεταβαλεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκη γίνεσθαι ἐνεργεῖα νοητὰ διὰ τοῦ ἐνεργεῖα νοῦ, οὐχ οἶδόν τε λέγεσθαι τὴν αἰσθητικὴν γνῶσιν ὀλικὴν καὶ τελείαν αἷτιαν τῆς νοεράς, ἀλλὰ μᾶλλον τρόπον τινὰ ὑλικὴν εἶναι
 30 αἷτιαν· καὶ πρὸς τούτοις οὐδὲ δεῖ τὴν ἀλήθειαν παντελῶς ἐκ τῶν αἰσθησεων ἀναμένειν· ζητεῖται γάρ, ὡς εἴρηται, τὸ φῶς τοῦ ἐνεργεῖα νοῦ, δι' οὗ ἐν τοῖς μεταβαλλομένοις ἀμεταβλήτως γινώσκομεν τὴν ἀλήθειαν καὶ διακρίνομεν αὐτὴν τῶν αἰσθητῶν.

7. Ὅτι ὁ νοῦς ἐν τῷ νοεῖν τοῖς ἐν αὐτῷ νοητοῖς εἶδεσιν ἐπιστρέφει
 35 ἑαυτὸν πρὸς τὰ φαντάσματα, καὶ ἀδύνατον ἄλλως νοησαί τι ἐνεργεῖα, εἰ μὴ τῇ τοιαύτῃ ἐπιστροφῇ· καὶ τούτου τεκμήριον ἐν μὲν, ὅτι κωλυθείσης ἐνεργείας τινὸς τῆς φανταστικῆς δυνάμεως, βλαβέντος ὄργάνου τινός, ὡς ἐπὶ τῶν φρενίτιδι κατεχομένων, ἢ κωλυθείσης ἐνεργείας τινός τῆς μνημο-

νευτικῆς δυνάμεως, εἶργεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ νοεῖν ἐνεργείᾳ, καὶ τὰ ὧν τὴν ἐπιστίμην προεἶληφε· δεύτερον δέ, ὅτι ἀνατυποῦν εἰώθαμεν ἐν ἑαυτοῖς φαντάσματα ὡς τινὰ παραδείγματα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὡσπερὶ κατοπτεύομεν ἃ σπουδάζομεν νοεῖν, καὶ τοῖς διδασκομένοις προτίθεμεν παραδείγματα, ἐξ ὧν δυνήσονται τυποῦν ἑαυτοῖς φαντάσματα πρὸς τὸ νοεῖν. Ὡς γὰρ ὁ ἁγγελικὸς νοῦς πάντῃ κεχωρισμένος ἀντικείμενον ἔχει τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἢ ὡς νοητῷ γινώσκει τὰ ἔνυλα, οὕτως ὁ ἀνθρώπινος νοῦς σώματι συνημμένος ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἔνυλον οὐσίαν ἢ φύσιν, καὶ διὰ τῶν τοιούτων ὁρατῶν φύσεων εἰς τὴν τῶν ἀοράτων ἀμηγέπη γνῶσιν ἀνάγεται. Ἐν δὲ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως ταύτης ἐστὶ τὸ ἐν τινὶ ἀτόμῳ αὐτὴν ὑφεστάναι, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἀνευ ὕλης σωματικῆς, ὡσπερ ἐν τῷ τοῦ λίθου λόγῳ ἐστὶ τὸ εἶναι ἐν τῷδε τῷ λίθῳ, καὶ ἐν τῷ λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ἵππου τὸ εἶναι ἐν τῷδε τῷ ἵππῳ, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Ὅθεν ἡ παντὸς ὕλικου φύσις οὐ δύναται γινώσκεισθαι ἐντελῶς εἰ μὴ ὡς ἐν μερικῷ ὑφεστηκυῖα, τοῦ δὲ μερικοῦ διὰ τῆς αἰσθήσεως ἀντιλαμβάνομεν καὶ τῆς φαντασίας, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ τὸν νοῦν ἐνεργείᾳ νοεῖν τὸ ἀντικείμενον αὐτῷ, δεῖ αὐτὸν ἐπιστρέφειν πρὸς τὰ φαντάσματα, ἵνα θεωρῇ τὴν καθόλου φύσιν ὑφεστηκυῖαν ἐν τῷ μερικῷ. Εἰ δὲ τοῦ ἡμετέρου νοῦ ἴδιον ἀντικείμενον ἦν ἡ νοητὴ οὐσία ὡς χωριστὴ, ἢ αἰ τῶν αἰσθητῶν φύσεις οὐκ ἐν τοῖς μερικοῖς ὑφεστήκεσαν, ὡς οἱ Πλατωνικοὶ ἠξίουσαν, οὐκ ἂν ἔδει τῷ νῷ τῆς τοιαύτης ἐπιστροφῆς.

Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ ἀσώματα, ὧν οὐκ εἰσὶ φαντάσματα, γινώσκομεν τῇ πρὸς τὰ αἰσθητὰ παραθέσει, ὧν εἰσὶ φαντάσματα, ὡσπερ νοοῦμεν τὴν ἀλήθειαν, θεωροῦντες τὸ πρᾶγμα περὶ ὃ τὴν ἀλήθειαν θεωροῦμεν· τὸν δὲ Θεὸν γινώσκομεν ὡς αἰτίαν καὶ καθ' ὑπεροχὴν καὶ κατὰ ἀφαίρεσιν· τὰς δὲ ἄλλας ἀσωμάτους οὐσίας, δι' ἀφαιρέσεως, ἢ τινος πρὸς τὰ σωματικὰ παραθέσεως· καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν τι περὶ τούτων νοῶμεν, ἀναγκαζόμεθα πρὸς τὰ φαντάσματα τῶν σωμάτων ἐπιστρέφεισθαι, εἰ καὶ τούτων οὐκ εἰσὶ φαντάσματα.

8. Ὅτι ἡ τοῦ νοῦ κρίσις κωλύεται τῇ ἀργίᾳ τῆς αἰσθήσεως. Πάντα γὰρ ὅσα ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει νοοῦμεν, τῇ πρὸς τὰ αἰσθητὰ παραθέσει γινώσκονται ὑφ' ἡμῶν· τέλος γὰρ ὡς τῆς πρακτικῆς ἐπιστήμης τὸ ἔργον, καὶ τῆς φυσικῆς τὸ κατ' αἰσθησιν ὄν· καὶ ὡς ὁ χαλκεὺς οὐ ζητεῖ τὴν τῆς μαχαίρας γνῶσιν εἰ μὴ διὰ τὸ ἔργον, οὕτως ὁ φυσικὸς οὐ ζητεῖ τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως τῶν αἰσθητῶν εἰ μὴ ἵνα γινώσκῃ τοὺς λόγους τῶν κατ' αἰσθησιν φαινομένων· καὶ οὐτ' ἂν ὁ χαλκεὺς εἶχε τελείως τὴν γνῶσιν τῆς μαχαίρας εἰ τὸ ἔργον ἠγγόει, οὔτε τελείως ὁ φυσικὸς κρίνει περὶ τῶν φυσικῶν, εἰ τὰ αἰσθητὰ ἀγνοοῖντο, ἀργούσης τῆς αἰσθήσεως, δι' ὧν γινώσκονται.

LXXXV. — Περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῆς τάξεως τοῦ νοεῖν.

1. Ὅτι ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος νοεῖ τὰ σωματικά καὶ ἐνυλα τῷ χωρίζειν τὰ εἶδη τῶν φαντασμάτων. Ἐχει γὰρ τὸν μέσον ὡσανεὶ τόπον τῆς αἰσθητικῆς γνώσεως, ἢ τῶν μερικῶν μόνων ἐστὶ καὶ ἐνύλων εἰδῶν, f. 259^v καὶ τῆς ἀγγελικῆς, ἢ τῆς ἀνευ τῆς ὕλης ὑφιστάτως εἶδος προηγουμένως θεωρεῖ. Εἰ δὲ καὶ τὰ ἐνυλα γινώσκει, ἀλλ' ἐν τοῖς αὐλοῖς, ἢ ἐν ἑαυτοῖς δηλονότι, ἢ ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ἡ μεσότης ἐστίν, ὅτι οὔτε ἐντελέχεια ὀργάνου σωματικοῦ ἐστίν, οὔτε κεχώριστα τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐστὶν αὐτῆς δυνάμις τις, οὔσης ἐντελεχείας σώματος, καὶ διὰ τοῦτο γινώσκει μὲν τὸ εἶδος τὸ
10 ἄτομον ἐν τῇ σωματικῇ ὕλει ὑφιστάτως, οὐ μόντοι καθὼ ἐν τῇ τοιαύτῃ ὕλει ἐστίν· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἀφαιρεῖν τὸ εἶδος τῆς ἀτόμου ὕλης, ἢν ὑπ' ὄψιν ἄγουσι τὰ φαντάσματα· διὰ δὲ τῶν ἐνύλων οὕτω θεωρηθέντων εἰς τὴν τῶν αὐλῶν ὁποιανδήποτε γνῶσιν καταντᾶ, ὡς ἀνάπαλιν οἱ ἄγγελοι τὰ ἐνυλα διὰ τῶν αὐλῶν γινώσκουσιν.

15 Εἰ δὲ λέγοι τις ψευδῆ εἶναι τὸν νοῦν νοοῦντα τὸ πρᾶγμα ἄλλως ἢ ἔχει, ῥητέον ὅτι τοῦτο τὸ ἄλλως, εἰ ἐπὶ τὸ νοούμενον ἀναφέροιτο, ἀληθῆς ὁ λόγος· ψευδῆς γὰρ ἂν ἦν ὁ νοῦς, εἰ οὕτως ἐχώριζε τοῦ λίθου τὸ εἶδος ἀπὸ τῆς ὕλης ἐν τῷ νοεῖν, ὥστε νοεῖν αὐτὸ μὴ εἶναι ἐν ὕλει. Εἰ δὲ ἐπὶ τοῦ νοοῦντος λαμβάνοιτο, οὐκ ἀληθῆς· ἐστὶ γὰρ ἀνευ ψεύδους, εἰ ἄλλος
20 ἐστὶ τρόπος τοῦ νοῦ ἐν τῷ νοεῖν τοῦ τρόπου τοῦ πράγματος ἐν τῷ εἶναι· τὸ γὰρ νοηθέν ἐστὶν ἐν τῷ νοοῦντι αὐλῶς κατὰ τὸν τοῦ νοῦ τρόπον, ἀλλ' οὐχ ὕλικῶς κατὰ τὸν τοῦ ἐνύλου πράγματος τρόπον.

Ἰστέον δὲ ὅτι ὁ νοῦς χωρίζει τὸ φυσικὸν εἶδος τῆς ὕλης, τῆς αἰσθη-
τῆς καὶ ἀτόμου καὶ σεσημασμένης, οἷον τούτων τῶν σαρκῶν, καὶ τούτων
25 τῶν ὀστέων, ἀλλ' οὐ τῆς κοινῆς αἰσθητῆς, οἷον ἀπλῶς σαρκῶν καὶ ὀστέων· χωρίζει δὲ ταύτης διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτὴν ἐν τῷ λόγῳ τοῦ εἶδους, ἀλλ' εἶναι μέρη ἀτομικά, τὰ τῆς τοιαύτης ὕλης σημαίνοντα, καὶ διὰ τοῦτο χωρὶς αὐτῶν δύναται θεωρεῖσθαι, ἀλλ' οὐ χωρὶς τῆς κοινῆς ὕλης, ἢ γουν σαρκῶν ἀπλῶς καὶ ὀστέων· ἐν γὰρ τῷ λόγῳ τοῦ τοιούτου εἶδους εἰσὶ καὶ νοοῦνται.
30 Χωρίζει ὁ νοῦς καὶ τὰ μαθηματικά εἶδη οὐ τῆς ἀτόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ κοινῆς ὕλης τῆς αἰσθητῆς, οὐ μόντοι τῆς κοινῆς νοητῆς ὕλης· ἢ μὲν γὰρ αἰσθητικὴ σωματικὴ λέγεται διὰ τὸ ὑποκεῖσθαι ταῖς αἰσθηταῖς ποιότησιν· ἢ δὲ νοητὴ ὕλη ὑπόστασις λέγεται ὡς ὑφισταμένη τῇ ποσότητι, πρότερον τῶν αἰσθητῶν ποιότητων ὑφισταμένη ἐν οὐσίᾳ. Ὅθεν αἱ ποσότητες καὶ
35 οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ σχήματα, ἃ τῶν ποιότητων εἰσὶν ὄροι, δύνανται θεωρεῖσθαι καὶ χωρὶς τῶν ποιότητων, ὅπερ ἐστὶν ἀφαιρεῖσθαι ταύτας τῆς αἰσθητῆς ὕλης· ἀλλ' οὐ δύνανται θεωρεῖσθαι ἀνευ τοῦ θεωρεῖν τὴν οὐσίαν
f. 260 τὴν τῇ ποσότητι ὑποκειμένην, ἢ ἐστὶν ἢ νοητὴ κοινὴ ὕλη. | Δύνανται μόντοι θεωρεῖσθαι ἀνευ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς οὐσίας, ὃ ἐστὶν ἀφαιρεῖσθαι τῆς

νοητής και ἀτόμου ὕλης· εἰσὶ δὲ τινὰ δυνάμενα ἀφαιρεῖσθαι καὶ τῆς νοη-
 τῆς καὶ κοινῆς ὕλης, ὡσπερ τὸ ὄν, τὸ ἔν, ἡ δύναμις, ἡ ἐντελέχεια καὶ
 ἄλλα τοιαῦτα, ἃ δύνανται εἶναι καὶ πάσης ὕλης χωρὶς, ὃ δηλον ἐπὶ τῶν
 ἀύλων οὐσιῶν.

Τὸ δὲ τὰ φαντάσματα ὑπὸ τοῦ ἐνεργείᾳ νοῦ φωτίζεσθαι λέγεσθαι, ὅς
 ἔχει πρὸς αὐτὰ ὡς τὸ φῶς πρὸς τὰ πράγματα, οὐκ ἐμποδίζει τῷ λόγῳ·
 φωτίζονται μὲν γὰρ ὥστε γενέσθαι ἐπιτηδειότερα πρὸς τὸ τὰς νοητὰς ἐν-
 νοίας ἀπ' αὐτῶν ἀφαιρεῖσθαι· ἀφαιροῦνται δὲ ἀπ' αὐτῶν τὰ νοητὰ εἶδη
 τῷ νοῦ τῷ ἐνεργείᾳ, ὥστε ἀφαιρεθέντων τῇ ἐκείνου δυνάμει, λαμβάνεσθαι
 ἡμῖν τὰς τῶν εἰδῶν φύσεις ἄνευ τῶν ἀτόμων ιδιωμάτων, ὧν κατὰ τὰς
 ὁμοιότητος φθάνει τυπούμενος ὁ δυνάμει νοῦς. Οὕτως οὖν νοήσας ὁ νοῦς
 τὰς τῶν πραγμάτων φύσεις καθόλου, ὅμως νοεῖ ταύτας ἐν τοῖς φαντάσ-
 μασιν, ὡς προεῖρηται, ἐπεὶ οὐδὲ ἀφαιρεῖν δύναται οὐδὲ νοεῖν ἐκεῖνα ὧν
 ἀφαιρεῖ τὰ εἶδη, μὴ ἐπιστρέφων ἐπὶ τὰ φαντάσματα ἑαυτόν.

2. Ὅτι τὸ νοητὸν εἶδος, τὸ ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν φαντασμάτων, οὐκ
 ἔστι τὸ νοούμενον ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον ὅ νοεῖ ὁ νοῦς. Διπλῆς γὰρ
 οὐσης τῆς ἐνεργείας, τῆς τε μενούσης ἐν τῷ ἐνεργοῦντι, ὡς τὸ ὄραν, καὶ
 τῆς μεταβαίνουσης, ὡς τὸ πρίζειν, καὶ ἑκατέρας κατὰ τι εἶδος γινομένης,
 τὸ εἶδος ἑκατέρας τοῦ τῆς ἐνεργείας ἀντικειμένου ὁμοιότης ἐστίν· ἢ τε
 γὰρ τοῦ θερμαίνοντος θερμῆ τοῦ θερμαινομένου ἐστὶν ὁμοιότης καὶ ἡ τοῦ
 ὄρατος ὁμοιότης ἐστὶ καθ' ἣν ἡ ὄψις ὄρα, καὶ ἡ τοῦ νοητοῦ ὁμοιότης,
 ὅπερ ἐστὶ τὸ νοητὸν εἶδος, καθὼ νοεῖ ὁ νοῦς· ἔχει μὲντοι διαφορὰν ἐπὶ
 τῆς πρώτης καὶ δευτέρας, φανεράν οὖσαν. Ἄλλ' ἐπεὶ ὁ νοῦς εἰς ἑαυτὸν
 ἐπιστρέφει, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπιστροφὴν νοεῖ καὶ τὸ νοεῖν ἑαυτοῦ καὶ τὸ
 εἶδος ὅ νοεῖ, καὶ οὕτω τὸ νοητὸν εἶδος κατὰ μὲν δεύτερον λόγον ἐστὶν
 αὐτὸ τὸ νοούμενον· τὸ δὲ πρώτως νοούμενον τὸ πρᾶγμα μᾶλλον ἐστίν, οὗ
 τὸ νοητὸν εἶδος ἐστὶν ὁμοιότης.

3. Ὅτι τὰ καθολικώτερα πρότερά εἰσιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ νοερᾷ γνώσει.
 Ἡ γὰρ νοερὰ γνώσις ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ἀμηγέπη ἄρχεται, καὶ ἐπεὶ ἡ
 αἰσθησις τῶν μερικῶν, ὁ δὲ νοῦς τῶν καθόλου, ἀνάγκη τὴν τῶν μερικῶν
 γνώσιν προτέραν εἶναι ἡμῖν τῆς γνώσεως τῶν καθόλου.

Ἔτι, ὁ ἡμέτερος νοῦς ἐκ δυνάμεως πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν· πᾶν δὲ
 τοιοῦτον πρῶτον ἀφικνεῖται εἰς ἐνέργειαν ἀτελεῆ, μεταξὺ οὖσαν | δυνάμεως f. 260
 καὶ ἐνεργείας· εἶτα εἰς τελείαν ἐνέργειαν· ἐνέργεια δὲ τελεία τοῦ νοῦ ἡ
 τελεία ἐπιστήμη ἐστίν, δι' ἧς διακεκριμένως καὶ ὠρισμένως γινώσκονται
 τὰ πράγματα· ἐνέργεια δὲ ἀτελής, ἡ ἀτελής ἐπιστήμη δι' ἧς ἀδιακρίτως
 γινώσκονται καὶ ὡσπερ συγκεχυμένως. Τὸ γὰρ οὕτω γινωσκόμενον πῆ
 μὲν γινώσκειται τρόπον τινὰ ἐνεργείᾳ· γινώσκειται δὲ τρόπον τινὰ καὶ
 δυνάμει. Ὅθεν ἐν πρώτῃ τῶν φυσικῶν λέγεται, ὅτι εἰσὶ πρῶτον φανερά
 ἡμῖν καὶ γνώριμα τὰ μᾶλλον συγκεχυμένα, ὕστερον δὲ γινώσκομεν τῷ

διορίζειν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχάς. Τὸ δὲ γινώσκειν τι ἐν ᾧ πλείω περιέχεται ἄνευ τοῦ ἔχειν ἰδίαν γνῶσιν περὶ ἐκάστου, μετὰ τινος συγχύσεως γινώσκειν ἐστίν· οὕτω δὲ νοεῖται καὶ τὸ καθόλου ὄλον καὶ τὸ συνεχές ὄλον ἄνευ τοῦ τὰ μέρη διακεκριμένως γινώσκεσθαι· τὸ δὲ διακεκριμένως γινώσκειν τὸ ὄλον κατὰ τὰ εἶδη ἢ τὰ μέρη αὐτοῦ, τὸ διωρισμένως γινώσκειν ἐστίν, καὶ τότε τὸ ὄλον ἀληθῶς καὶ κυρίως γινώσκεται. Πρότερον τοίνυν προσπίπτει τῷ ἡμετέρῳ νῷ τὸ γινώσκειν τὸ ζῷον, ἢ τὸν ἄνθρωπον· ὁ δ' αὐτὸς λόγος, εἰ παραβάλλοι μὲν καὶ πᾶν καθολικώτερον πρὸς τὸ ἦττον καθόλου· ἢ αὐτὴ δὲ καὶ ἐν τῇ αἰσθήσει τάξις· καὶ αὕτη γὰρ ἀπὸ δυνάμεως πρόβεισιν εἰς ἐνέργειαν. Καὶ κατ' αὐτὴν γὰρ πρότερον κρίνομεν τὸ κοινοῦτερον ἢ τὸ ἦττον κοινὸν καὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ· κατὰ τόπον μὲν, ὅτι πόρρωθεν ὁράται σῶμα πρότερον, εἶτα ζῷον, καὶ πρῶτον ζῷον, εἶτα ἄνθρωπος, καὶ πρότερον ἄνθρωπος, εἶτα Σωκράτης· κατὰ δὲ χρόνον, ὅτι πρότερον διακρίνει τὸν ἄνθρωπον τοῦ μὴ ἀνθρώπου ἢ τοῦτον τὸν ἄνθρωπον ἐκείνου· καὶ διὰ τοῦτο οἱ παῖδες ἐν ἀρχῇ πάντας καλοῦσι πατέρας, εἶτα χρόνῳ διακρίνουσιν· καὶ τούτου αἰτία, ὅτι ὁ ἀδιακρίτως τι ἐπιστάμενος ἐν δυνάμει ἐστὶ πρὸς τὸ τὴν τῆς διακρίσεως γνῶναι ἀρχήν, ὡσπερ ὁ τὸ γένος εἰδὼς ἐν δυνάμει ἐστὶ πρὸς τὸ τὴν διαφορὰν γινώσκειν. Δεῖ τοίνυν λέγειν, ὅτι ἡ τῶν μερικῶν γνῶσις, προτέρα τῆς τῶν μερικῶν πρὸς ἡμᾶς· κατὰ δὲ τὸν νοῦν ἢ κοινοτέρα, προτέρα τῆς ἦττον κοινῆς.

Εἰ δὲ λέγοι τις, ὅτι τὰ τῆς φύσεως πρότερα, τῇ ἡμετέρᾳ γνῶσει ὕστερα κατὰ τὸν Φιλόσοφον, τὰ δὲ καθόλου τῇ φύσει πρότερα, ῥητέον, ὅτι τὸ καθόλου ἢ θεωρεῖται κατὰ τὴν τῆς ὀλότητος ἔννοιαν, ὡς ἐν καὶ ταῦτόν δηλονότι πρὸς πολλὰ σχέσιν ἔχειν, καὶ ὡς πρόβεισιν ἐκ τῆς τοῦ νοῦ ἀφαιρέσεως, καὶ οὕτως ὕστερόν ἐστιν, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ περὶ ψυχῆς λέγεται, ὅτι τὸ καθόλου ζῷον ἢ οὐδὲν ἐστίν, ἢ ὕστερον, ἢ κατ' αὐτὴν τὴν φύσιν ἐκάστου καθόλου, ἢ γοῦν τῆς ζωότητος, ἢ τῆς ἀνθρωπότητος ὡς εὐρίσκεται ἐν τοῖς μερικοῖς· καὶ αὕτη ἡ τάξις τῆς φύσεως διπλῆ· μία μὲν τῇ ὁδῷ τῆς γενέσεως | καὶ τοῦ χρόνου, καθ' ἣν τὰ δυνάμει καὶ ἀτελεῖ, πρότερα τῷ χρόνῳ, καὶ οὕτω τὸ μᾶλλον καθόλου, πρότερον τῇ γενέσει· πρότερον γὰρ γίνεται ζῷον ἢ ἄνθρωπος· ἄλλη δὲ ἡ τῆς τελειότητος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς φύσεως, ὡς ἡ ἐνέργεια, προτέρα τῆς δυνάμεως, καὶ τὸ τέλος, τοῦ ἀτελοῦς· ὁ γὰρ τῆς φύσεως σκοπὸς οὐκ ἐστίν ἐν τῇ γενέσει τοῦ ζῴου, ἀλλ' ἄνθρωπον γεννήσασθαι σκοπεῖ.

4. Ὅτι ὁ ἡμέτερος νοῦς οὐ δύναται ἅμα πλείω νοεῖν· τοῦτο γὰρ μόνῳ τῷ νῷ προσήκει, τῷ καθ' ἐν εἶδος νοοῦντι πλείω, ὅς ἐστιν ὁ Θεός, τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ πάντα νοῶν· ὁ δὲ κατὰ διάφορα εἶδη νοῶν νοῦς οὐ δύναται ἅμα διαφόροις νοητοῖς εἶδεσι τελειοῦσθαι πρὸς τὸ νοεῖν διάφορα ἐνεργεία.

5. Ὅτι νοεῖ τῷ συντιθέναι καὶ διαιρεῖν· ἐκ δυνάμεως γὰρ εἰς ἐνέρ-

γειαν πρόεισιν, και τὴν τελειότητα κατὰ τὸ ἐφεξῆς λαμβάνει. Πρῶτον μὲν γὰρ ἀντιλαμβάνεται τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος, ἢ ἐστὶ πρῶτον τοῦ νοῦ ἀντικείμενον· εἶτα τὰς ιδιότητας και τὰ συμβεβηκότα νοεῖ και τὰς περὶ τὴν οὐσίαν σχέσεις ἀπάσας, και οὕτως ἐν νόημα ἄλλῳ συντίθῃσι, και διαιρεῖ, και ἀπὸ ἄλλης συνθέσεως ἢ διαιρέσεως ἐπ' ἄλλην πρόεισιν, ὅπερ ἔστι συλλογίζεσθαι. Ὁ μέντοι γε θεῖος νοῦς και ὁ ἀγγελικὸς ὄλην τελείως εὐθύς τὴν τοῦ πράγματος ἔχει γνῶσιν τῆ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν εἰδέναι χωρὶς συνθέσεως και διαιρέσεως.

6. Ὅτι ὁ νοῦς οὐ δύναται εἶναι ψευδής. Ὡς γὰρ ἡ αἰσθησις οὐκ ἀπατάται περὶ τὸ αὐτῆς ἀντικείμενον, εἰ μὴ που κατὰ συμβεβηκός, ἤγουν τοῦ ὄργανου μεταβληθέντος πῆ, ὡς ἡ γλῶσσα τοῦ πυρέττοντος δείκνυσιν αὐτῆ τὰ γλυκέα πικρά, πόνηρῶν χυμῶν πληρωθεῖσα· ἀπατάται δὲ μόνον περὶ τὰ κοινὰ αἰσθητά, ὡς ἔταν κρίνη τὸν ἥλιον ποδιαῖον· ἢ τὰ κατὰ συμβεβηκός αἰσθητά, πολλῶ μᾶλλον, κρίνουσα τὴν χολῆν εἶναι μέλι διὰ τὴν τοῦ χρώματος ὁμοιότητα· οὕτως και ὁ νοῦς περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος οὐ πλανᾶται, ἀλλ' εἰς τὰ περὶ τὴν οὐσίαν, ὅταν ἐν πρὸς ἕτερον τάττη, συντίθει και διαιρῶν, και ὅλως συλλογίζόμενος. Ὅθεν οὐδὲ περὶ ἐκεῖνας τὰς προτάσεις δύναται πλανηθῆναι, αἵτινες αὐτίκα γινώσκονται, τῆς οὐσίας τῶν ὄρων γνωσθείσης, οἷαι αἱ πρῶται ἀρχαί, ἐξ ὧν ἀσφαλῆς ἡ ἀλήθεια και τὸ τῆς ἐπιστήμης βέβαιον περὶ τὰ συμπεράσματα. Κατὰ συμβεβηκός μέντοι γε ἀπατάται ἐν τοῖς συνθέτοις περὶ τὸ τί ἦν εἶναι, οὐ δι' ὄργανον· οὐ γὰρ ἔχει· ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν ὀρισμῶν σύνθεσιν· ἢ ὅταν ὁ τοῦ ἐνός ὀρισμὸς ψευδῆς ἢ περὶ ἄλλου, ὡς ὁ τοῦ κύκλου περὶ τὸ τρίγωνον, ἢ ὅταν ψευδῆς τις ἢ καθ' αὐτόν, σύνθεσιν ἀδυνάτων ἐν ἑαυτῷ περιέχων, ὡς περ ἂν εἰ τὸ ζῷον λογικὸν πτερωτὸν ὀρίζοιτό τις περὶ τινος. Ἐν δὲ τοῖς ἀπλοῖς οὐ δυνάμεθα ἀπατηθῆναι· σφαλλόμεθα δὲ τῆ μὴ δι' ὄλου τοῦ πράγματος ἄπτεσθαι.

7. Ὅτι ἄλλος ἄλλου δύναται βέλτιον τὸ αὐτὸ νοεῖν και μᾶλλον, τῆς διαφορᾶς ταύτης οὐκ ἀπὸ τοῦ νοουμένου πράγματος ἀνισχύσης, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοοῦντος ἢ διὰ τὸ τελειότερον εἶναι τόνδε τὸν νοῦν, και δυνάμεως μείζονος ἐν τῆ νοεῖν. Πρὸς ὃ ἡ διάθεσις τοῦ σώματος συμβάλλεται, ὡς φησιν ὁ Φιλόσοφος τοὺς μαλακασάρκους εὐφυεστέρους εἶναι, ἢ διὰ τὰς ὑποδεεστέρας δυνάμεις ὧν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐνέργειαν δεῖται ὁ νοῦς· ἐν οἷς γὰρ ἡ φανταστικὴ και μνημονευτικὴ δύναμις βέλτιον διάκειται, ἐκεῖνοι και πρὸς τὸ νοεῖν ἐπιτηδειότεροι.

8. Ὅτι ὁ ἡμέτερος νοῦς πρότερον γινώσκει τὸ διχρημένον ἢ τὸ ἀδιαίρετον· ἢ γὰρ στέρησις ὕστερον γινώσκεται· τὸ δὲ ἀδιαίρετον ὡς περ στέρησις ἐστίν.

Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ ἀδιαίρετον, τριχῶς· ἢ τὸ συνεχές, ὃ δυνάμει μόνον διαιρετόν· και τοῦτο γινώσκεται πρὸ τῆς εἰς τὰ μέρη αὐτοῦ διαιρέ-

σεως, ὡς ἡ συγκεχυμένη γνῶσις προτέρα τῆς διακεκριμένης ἐρρήθη· ἢ τὸ κατὰ λόγον, ὡς δηλον, ὅτι ὁ λόγος πρότερον γινώσκειται τῆς εἰς τὰ μέρη αὐτοῦ διαιρέσεως, οἷον ὁ τοῦ ἀνθρώπου λόγος· ἢ τὸ πάντα ἀδιαίρετον, ὡς τὸ σημεῖον καὶ ἡ μονάς, καὶ τοῦτο ὕστερον γινώσκειται τῇ στερήσει τοῦ διαιρετοῦ, ὡσπερ τὸ σημεῖον στερητικῶς ὀριζόμεθα, καὶ τὸ ἐν δέ, οὗ λόγος τὸ ἀδιαίρετον, ὕστερον γινώσκουμεν· τοῦτο γὰρ ἔχει τινὰ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σωματικὸν ὄν, οὗ τὴν οὐσίαν πρώτως καὶ καθ' αὐτὴν νοεῖ ὁ ἡμέτερος νοῦς.

10 LXXXVI. — Περὶ τοῦ τί ἐν τοῖς ὑλικοῖς γινώσκει ὁ νοῦς.

1. Ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν οὐ γινώσκει τὰ μερικὰ πρώτως καὶ καθ' αὐτόν, ἀλλὰ μόνον τὸ καθόλου, ὃ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆσδε τῆς ὕλης καὶ τῆσδε, ἢ ἐστὶν αἰτία τοῦ εἶναι τι μερικόν· πλαγίως δὲ καὶ ὡσπερ κατὰ τινὰ ἐπιστροφὴν δύναται γινώσκειν καὶ τὰ καθ' ἕκαστα, ἐπεὶ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν οὐ δύναται νοεῖν τὰ νοητὰ εἶδη ἐνεργεῖα εἰ μὴ τῷ ἐπιστρέφειν ἑαυτὸν εἰς τὰ φαντάσματα, ἐν οἷς τὰ εἶδη νοεῖ, ὡς ἐν τρίτῳ περὶ ψυχῆς· καὶ οὕτω πλάττει τὴν πρότασιν ταύτην· „Ὁ Σωκράτης ἀνθρωπός ἐστιν“.

2. Ὅτι οὐ δύναται γινώσκειν τὰ ἄπειρα· ὡς γὰρ ἐν πρώτῳ τῶν φυσικῶν, τὸ ἄπειρον, ἢ ἄπειρον, ἀγνωστὸν ἐστίν. Ἐτι, οὔτε κατ' ἐνέργειαν τοῦτο δυνατόν αὐτῷ· οὐ γὰρ δύναται ὁμοῦ πλείω νοεῖν· οὔτε καθ' ἕξιν, f. 262 ἢ προϋποτίθησι | τὴν κατ' ἐνέργειαν θεωρίαν· ἀλλὰ μόνον δυνάμει, ἐν τῷ λαμβάνειν δηλαδὴ ἐν μετ' ἄλλο. Οὐ γὰρ ἔχει ποτὲ ὁ νοῦς ἡμῶν οὕτως, ὥστε, πλείστων νοηθέντων, μὴ δύνασθαι καὶ ἄλλα νοεῖν ἐκ διαδοχῆς.

3. Ὅτι γνωστικός ἐστὶ τῶν ἐνδεχομένων οὐ καθόσον εἰσὶν ἐνδεχόμενα μόνον· οὕτω γὰρ ἡ αἴσθησις αὐτῶν γνωστικὴ· ἀλλὰ καθόσον καὶ ἀνάγκης τί ἐστὶν ἐν αὐτοῖς. Τὸ γὰρ τὸν Σωκράτην τρέχειν ἐνδεχόμενον ἐστὶ καθ' αὐτό· ἢ δὲ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν κίνησιν σχέσις ἀναγκαία· ἀνάγκη γὰρ κινεῖσθαι αὐτόν, εἰ τρέχοι· καὶ ἐστὶν ἕκαστον ἐνδεχόμενον μὲν διὰ τὴν ὕλην, δυνάμενον εἶναι καὶ μὴ εἶναι· ἢ δὲ δύναμις τῆς ὕλης ἐστίν· ἢ δὲ ἀνάγκη τῷ λόγῳ τοῦ εἶδους ἔπεται· ἐξ ἀνάγκης γὰρ ἐνεῖσι τὰ τῷ λόγῳ ἐπόμενα. Καὶ ἡ μὲν ὕλη ἀρχὴ τοῦ ἄτομον εἶναι· ὁ δὲ καθόλου λόγος κατὰ ἀφαίρεσιν τοῦ εἶδους ἀπὸ τῆς ἀτόμου ὕλης λαμβάνεται. Εἴρηται δέ, ὅτι προηγουμένως καὶ καθ' αὐτόν ὁ νοῦς τῶν καθόλου ἐστίν, ἢ δὲ αἴσθησις τῶν καθ' ἕκαστα, ὧν καὶ ὁ νοῦς πλαγίως ἐστίν.

4. Ὅτι οὐ γινώσκει τὰ μέλλοντα ἐν ἑαυτοῖς· ὑπὸ γὰρ μόνου τοῦ Θεοῦ οὕτω γινώσκονται, ᾧ πάντα εἰσὶ παρόντα, τῆς αὐτοῦ νοήσεως ἐπὶ πάντα φερομένης τὸν χρόνον ὁμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς αὐτῶν αἰτίαις ἔνια γινώσκει· καὶ τὰ μὲν ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν προϊόντα βεβαίῳ ἐπιστήμῃ γινώσκει, 40 ὡς οἱ ἀστρολόγοι τὴν μέλλουσαν ἐκλειψιν· τὰ δέ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον,

στοχαστικῶς, ἢ μᾶλλον καὶ ἤττον, καθόσον καὶ τὰ αἷτια μᾶλλον ἢ ἤττον ἐπὶ τὰ ἀποτελέσματα ῥέπουσιν.

LXXXVII. — Περὶ τοῦ πῶς γινώσκει ἑαυτὴν ἢ νοερά ψυχὴ καὶ τὰ ἐν ἑαυτῇ.

1. Ὅτι οὐ γινώσκει ἑαυτὴν τῇ ἑαυτῆς οὐσίᾳ. Ἐν γὰρ τρίτῳ περὶ ψυχῆς λέγεται, ὅτι ὁ νοῦς γινώσκει ἑαυτὸν καὶ νοεῖ ὡσπερ καὶ τὰ ἄλλα· οὐ νοεῖ δὲ τὰ ἄλλα διὰ τῶν οὐσιῶν αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν ὁμοιοτήτων αὐτῶν· οὐδ' ἄρα ἑαυτὸν δι' ἑαυτοῦ νοεῖ. Ὁ Θεὸς δὲ μόνος, ὡς προ-
αποδέδεικται, διὰ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας καὶ ἑαυτὸν καὶ πάντα νοεῖ, ἥτις 10
ἐστὶν ἐνέργεια καθαρὰ καὶ τελεία, καὶ διὰ τοῦτο ἀπλῶς ἐστὶ νοητῆ.
Καὶ ὁ ἄγγελος δὲ νοεῖ μὲν ἑαυτὸν διὰ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, οὐ μέντοι δύναται
πάντα δι' αὐτῆς γινώσκειν· εἰ γὰρ καὶ ἐνέργειά ἐστὶν ἢ οὐσία τοῦ ἀγγέλου,
ἀλλ' οὐκ ἐνέργεια γυμνὴ καὶ τελεία, οὔτε πληροῦται διὰ τῆς οὐσίας αὐτῆς
τὸ νοεῖν αὐτῆς. 15

2. Ὅτι ὁ νοῦς γινώσκει τὰς τῆς ψυχῆς ἕξεις οὐ διὰ τῆς οὐσίας αὐτῶν,
ἀλλὰ διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν· καὶ γινώσκει ἢ τῇ παρουσίᾳ αὐτῇ τῶν
ἕξεων, ἢ ἔπεται ἢ ἐνέργεια αὐτῶν, ἢ δι' ἀκριβοῦς ζητήσεως.

3. Ὅτι ὁ νοῦς νοεῖ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν. Ἔστι γὰρ οὐ τείνουσα ἕξω, f. 262 v
ἀλλ' ἐν τῷ ἐνεργοῦντι μένουσα. Διότι δὲ οὐκ ἐστὶν αὐτὸς τὸ νοεῖν αὐτοῦ, 20
οὔτε ἢ οὐσία αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο οὐχ ὡσπερ ὁ θεῖος νοῦς,
ἀμα καὶ ὡς ταῦτόν νοεῖ ἑαυτὸν νοοῦντα καὶ νοεῖ τὴν ἰδίαν οὐσίαν, ἀλλὰ
πρῶτον μὲν νοεῖ τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ, δεῦτερον νοεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆν,
ἧς τὸ ἀντικείμενον γινώσκει, καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας γινώσκει καὶ ἑαυτόν,
οὐ τελειώσις ἐστὶν αὐτὸ τὸ νοεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Φιλόσοφος, ὅτι τὰ 25
ἀντικείμενα προγινώσκονται τῶν ἐνεργειῶν, καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν δυνάμεων.

4. Ὅτι νοεῖ καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς θελήσεως. Ἔστι γὰρ ἢ νοερά
ῥοπή, αὐτὴ οὐσα ἢ τῆς θελήσεως ἐνέργεια, νοητῶς ἐν τῷ νοοῦντι ὡς ἐν
ἀρχῇ καὶ ἐν ἰδίῳ ἀντικειμένῳ. Τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ τῆς διαλέξεως καὶ ὁ
Φιλόσοφος ἐν τρίτῳ περὶ ψυχῆς κέχρηται λέγων, ὅτι ἢ θέλησις ἐν τῷ 30
λόγῳ ἐστίν· ὁ δὲ νοούμενον ἐν τινὶ νοοῦντί ἐστὶν, ἐπόμενον ἐστὶ καὶ
ὑπ' ἐκείνου νοεῖσθαι. Ὅθεν ἢ τῆς θελήσεως ἐνέργεια νοεῖται ὑπὸ τοῦ νοῦ,
καὶ καθόσον τις νοεῖ θέλοντα ἑαυτόν, καὶ καθόσον τις νοεῖ τὴν φύσιν
τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶν ἕξις ἢ δύναμις.

LXXXVIII. — Περὶ τοῦ πῶς νοεῖ ἢ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὰ ὑπὲρ αὐτῆν.

1. Ὅτι οὐ δύναται κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν νοεῖν τὰς κεχωρισμένας
οὐσίας, εἰ μὴ κατὰ Πλάτωνα μόνον, ὅς εἶδη ἐτίθει ὑφ' ἐστῶτα καὶ ἄϋλα,
ἀντικείμενα τοῦ ἡμετέρου νοῦ, καὶ πρῶτως καὶ καθ' αὐτὰ νοούμενα 40

ὕπ' αὐτοῦ. Προσάγεσθαι δὲ ἔλεγε καὶ τοῖς ὑλικοῖς τὴν τῆς ψυχῆς γνῶσιν διὰ τὸ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν αἴσθησιν τῷ νῷ παραμίγνυσθαι· ὅθεν τὸν μᾶλλον καθαρεύοντα νοῦν καταληπτικώτερον εἶναι τῆς ἀύλου καὶ νοητῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ κατὰ Ἀριστοτέλη καὶ τὴν ἐν τῷ κοινῷ κρατίσασαν δόξαν, ὁ ἡμέτερος νοῦς ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ φυσικὴν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς φύσεις τῶν ὑλικῶν· ὅθεν οὐδὲ νοεῖ εἰ μὴ τῷ ἐπιστρέφειν ἑαυτὸν πρὸς τὰ φαντάσματα, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μὴ αἰσθήσει καὶ φαντασίᾳ ὑποπιπτούσας ἀύλους οὐσίας οὐ δυνάμεθα νοεῖν πρῶτως καὶ καθ' αὐτὰς τῷ διὰ πείρας ἡμῖν ἐγνωσμένῳ τῆς νοήσεως τρόπῳ. Ἐν οὐδενὶ γὰρ λόγῳ εἰσὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον νοῦν κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν, ὥστε ὑπ' ἐκείνου νοεῖσθαι δύνασθαι. Γινώσκουσα μὲντοι ἑαυτὴν ἢ ψυχὴν, ἀφικνεῖται καὶ πρὸς τὸ κτήσασθαι τινα περὶ τῶν ἀσωμάτων οὐσιῶν ἐπιστήμην τὴν δυνατὴν· οὐ τῷ ἑαυτὴν γινώσκειν κάκεινας ἀπλῶς καὶ τελείως γινώσκει.

3. Ὅτι πολλῷ ἔλαττον δυνήσεται γινῶναι τὴν ὑπαρξιν τῆς ἀκτίστου οὐσίας· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστι | τὸ πρῶτως ὑφ' ἡμῶν γινωσκόμενον ὁ Θεός, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῶν κτισμάτων ἐπὶ τὴν αὐτοῦ γνῶσιν ἐρχόμεθα· τὸ δὲ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν γινωσκόμενον ἢ ἔνυλος οὐσία ἐστίν, ἀντικείμενον οὐσα ἡμετέρου νοῦ, ὡς πολλάκις εἴρηται.

Εἰ δὲ Ἀύγουστίνος φησὶν, ὅτι τῷ τῆς πρώτης ἀληθείας φωτὶ πάντα νοοῦμεν καὶ κρίνομεν, ἀλλὰ δεῖ νοεῖσθαι τοῦτο, ὅτι τὸ φῶς τοῦ ἡμετέρου νοῦ, ἢ τὸ φυσικόν, ἢ τὸ ἐκ τῆς χάριτος, ἐνέργειά τις τῆς πρώτης ἀληθείας ἐστίν. Εἰ δὲ τὸ τοῦ νοῦ φῶς οὐχ ὡς τὸ νοούμενον ἀλλ' ὡς τὸ ᾧ νοεῖται πρὸς τὸν ἡμέτερον ἔχει νοῦν, πολλῷ ἤττον ὁ Θεὸς ἔσται τὸ πρῶτως ἡμῖν νοούμενον.

26 Καὶ εἰ διὰ τὸν Θεὸν τὰ ἄλλα γινώσκονται, οὐχ ὡς διὰ τὸ πρῶτως γνωστόν, ἀλλὰ ὡς διὰ πρώτην τῆς γνωστικῆς δυνάμεως αἰτίαν, καὶ ὡς καταλάμποντα τῇ χάριτι τὸν ἡμέτερον νοῦν· αὐτὸς γὰρ „ἐστὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον“, καὶ τὰ ἕξης.

30 Οὔτε ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τελεία ἐστίν ὡς ἐν τῷ θείῳ Λόγῳ, ἵνα αὐτίκα νοῆι τὸν Θεὸν ὡς ὁ Λόγος αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀτελεῆς εἰκὼν.

LXXXIX. — Περὶ τῆς γνώσεως τῆς χωριστῆς ψυχῆς.

1. Ὅτι καὶ χωρισθεῖσα τοῦ σώματος ἢ ψυχὴ νοεῖ, κατὰ Πλάτωνα μὲν, καὶ βέλτιον πολλῷ ἢ ἐνταῦθα, ἀπαλλαγείσα τοῦ κωλύματος καὶ εἰς τὴν ἑαυτῆς ἐλθοῦσα φύσιν· κατὰ δὲ ἀλήθειαν, ἄλλως διαιρουντος τοῦ λόγου. Ἡ γὰρ ψυχὴ ἕτερον τοῦ εἶναι τρόπον ἔχει ἐν τῷ σώματι, καὶ ἕτερον κεχωρισμένη, τῆς φύσεως τῆς αὐτῆς μενούσης αὐτῇ ἐν ἀμφοῖν τοῖς καιροῖς· οὐ γὰρ κατὰ συμβεβηκός, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ἰδίας φύσεως ἐνοῦται